

TADEUSZ MALINOWSKI

SPRAWA TERMINOLOGICZNA: KULTURA NAREWSKA

Neolityczne kultury strefy leśnej, zwane także paraneolitycznymi lub subneolitycznymi, nie odegrały na ziemiach polskich większej roli: związane z nimi znaleziska są stosunkowo nieliczne i mają w dodatku dość ograniczony terytorialny zasięg występowania. Dlatego też niezbyt często w naszej literaturze można natrafić na publikacje odnoszące się do owych kultur, zaś wzmianki w ogólniejszych opracowaniach są zwykle lakoniczne. Owych kultur jest kilka, a jedną z nich jest kultura, której miano wywodzi się od miasta położonego w północno-wschodniej Estonii, miasta o estońskiej nazwie Narva (por. Wielka Encyklopedia 1966, s. 626; L. Jaanits 1969). Nazwa o tym zapisie została przejęta m.in. przez języki łotewski i litewski, służąc do urabiania określenia wymienionej kultury (np. I. Loze, F. Zagorskis 1974, s. 34; R. Rimantienė 1974, s. 13 nn.). Natomiast zmodyfikowany zapis „Narwa” trafił do języka niemieckiego (np. Andrees allgemeiner Handatlas 1914, s. 141; Atlas zur Geschichte 1976, s. 36) i znalazł odbicie w niemieckiej nazwie wspomnianej kultury (np. R. Rimantienė 1974, s. 240–241), a także – co nas specjalnie winno interesować – do języka polskiego (por. np. L. Ratajski, J. Szewczyk, P. Zwoliński 1959, s. 208; Wielka Encyklopedia 1966, s. 626; Słownik poprawnej polszczyzny 1978, s. 373). Przymiotnik zaś pochodzący od tej nazwy brzmi „narewski” (Słownik poprawnej polszczyzny 1978, s. 373), co znajduje wyraz w takich określeniach, jak „Zatoka Narewska” czy „Zbiornik Narewski” (np. L. Ratajski, J. Szewczyk, P. Zwoliński 1959, s. 188; Atlas świata 1962, mapy 187/188 i 197).

Dlaczego o tym wszystkim piszę? Otóż dlatego, że w polskiej literaturze archeologicznej stwierdzam bardzo częste używanie nieprawidłowej, niezgodnej z zasadami i tradycją języka polskiego nazwy kultury archeologicznej, nazwy pochodnej od wymienionego wcześniej miasta estońskiego. Może nawet nie zdobyłbym się też na zabranie głosu w tej sprawie, gdyby nie okoliczność natrafienia na taką nieprawidłową nazwę w ostatnio opublikowanym podręczniku akademickim pradziejów ziem polskich, zatem w dziele mogącym przyczynić się do utrwalenia owego błędu u przyszłych badaczy naszych odległych dziejów. W podręczniku tym bowiem jedna z tzw. kultur paraneolitycznych nosi nazwę „kultury narwskiej” (A. Kempisty 1989, s. 301–302 i 319–323).

Jak mi się wydaje, błąd ów zakradł się do polskiego nazewnictwa archeologicznego na skutek przejścia nazwy kultury bezpośrednio z literatury fachowej południowo-wschodnich krajów nadbałtyckich. Duża rola w jego upowszechnieniu przypada nieżyjącej już świetnej badaczce problematyki neolitycznych kultur strefy leśnej, dr Elżbiecie Kempisty. Używała ona terminu „kultura narwska” w wielu swych ściśle specjalistycznych publikacjach, także w tytule jednego z artykułów (E. Kempisty 1973, s. 12 nn.; tamże 1982, s. 439–443; tamże 1984, s. 15 nn.; E. Kempisty, Z. Sulgostowska 1986, s. 74; M. Borowik-Dąbrowska, E. Kempisty 1982, s. 415–418), aczkolwiek – na co także trzeba zwrócić uwagę – równie dalekie od poprawności określenia „typ Narwa” i „kultura Narwa” pojawiają się dosyć wcześniej (np. J.K. Kozłowski, S.K. Kozłowski 1977, s. 289, 291 i 319; T. Wiślański 1979, s. 319, 320, 325 i 326; A. Kempisty

¹ W tejże publikacji jednak, na mapie 21 zamieszczonej na s. 290, poprawnie napisano „materiały typu Narwa”.

1981a, s. 82 i 89). Trzeba też przyznać, że dr Elżbieta Kempisty w jednej swojej pracy zaakceptowała – dzięki dyskusjom z jej redaktorem – termin „kultura narewska” (E. Kempisty 1983, s. 186–191); przypuszczalnie więc błąd w późniejszych swych publikacjach nie zdążyła już poprawić lub nie było to zawsze – ze względu na zaawansowany druk – możliwe.

Upowszechnienie się błędnego terminu – a pojawił się on i w wydawnictwach encyklopedycznych (A. Kempisty 1981b) – na określenie kultury narewskiej (por. np. W. Gumiński, J. Fiedorczuk 1988, s. 115, 140, 141, 143 i 145) jest wynikiem tego, że często występował on w publikacjach o bardzo specjalistycznym charakterze. W niektórych bowiem nawet starszych podręcznikach (np. J.K. Kozłowski 1973, s. 190–193; K. Godłowski, J.K. Kozłowski 1983, s. 40 i 51), podobnie jak w opracowaniach przeznaczonych dla szerszego kręgu odbiorców (np. T. Malinowski 1985, s. 65), napotykamy prawidłowe określenia – „kultura narewska” lub „kultura Narwa”.

Ponieważ zdarzało mi się dyskutować z kilkoma osobami na temat poprawnego oraz błędnego określenia interesującej nas tu kultury, wiem, że przymiotnikowa jej forma „narewska” budzi niekiedy skojarzenia z Narwią. Nic jednak błędniejszego, gdyż przymiotnik urobiony od nazwy tej rzeki brzmi „narwiański” (por. Słownik poprawnej polszczyzny 1978, s. 373) i nikt nie będzie mówił – będąc nad Narwią a nie nad Narwą (bo jest i rzeka tej nazwy) – łąkach „nadnarewskich”, lecz o „nadnarwiańskich”! Od Narwi urobiono zresztą także terminy odnoszące się do mezolitu – „cykl narwiański” (np. H. Więckowska 1975, s. 351 nn.) oraz „kultura narwiańska” (np. W. Hensel 1988, s. 43).

Gdyby natomiast autorzy używający określeń „kultura Narwa” lub „kultura narwska” byli zwolennikami oznaczania kultur archeologicznych nazwami stanowisk eponimicznych, także w formie przymiotnikowej, lecz nie spolszczonymi, to wówczas – dla konsekwencji – należałoby odstąpić od rozmaitych rozpowszechnionych w polskiej literaturze archeologicznej terminów wywodzących się od nazw zagranicznych – np. od kultury oryniackiej, nadcisańskiej, unietyckiej, halsztackiej, puchowskiej, a także od praskiego typu ceramiki. Tego się oczywiście – jak sądzę – nie zrobi², choć w większości owe nazwy są spolszczone przez samych archeologów ze względów czysto praktycznych, gdy natomiast „Narwa” (i pochodne) jest nazwą polską o długiej już tradycji historycznej.

Być może powie ktoś, że poświęcam zbyt wiele uwagi nieistotnym sprawom, nie mającym wpływu na merytoryczną ocenę treści opracowań, w których są używane nazwy „kultura narwska” względnie „kultura Narwa”. Nie zaprzeczę temu zatem, że ów błąd nie jest w stanie umniejszyć wartości takich opracowań. Jeżeli zaś poczyniłem powyższe uwagi, to tylko dlatego, że jeszcze ktoś inny, choć bardzo dawno temu, powiedział, że Polacy nie gęsi...

---

² Postscriptum: W ciągu ok. 2 lat, jakie upłynęły od złożenia niniejszych uwag w redakcji „Archeologii Polski”, przekonałem się, że nie miałem racji pisząc, iż nikt chyba nie odstąpi od spolszczonych, zadomowionych w literaturze archeologicznej nazw kultur wywodzących się od miejscowości zagranicznych. Oto np. w drugiej części podręcznika akademickiego pradziejów ziem polskich można natrafić na kulturę i fazę „velatycką” (M. Gedl 1989, s. 503 n.) zamiast „welatycką” (por. np. M. Gedl 1985, s. 124), natomiast w rozprawie o procesach urbanizacyjnych w kulturze łużyckiej – także na fazę „velatycką”, a ponadto na kultury „knoviską” i „milavecką” (A. Niesiołowska-Wędzka 1989, *passim*) zamiast „knowiską” i „milavecką” (por. np. M. Gedl 1985, s. 146 i 149). Zwolennikom używania terminów nie spolszczonych chciałbym tutaj podać, że jeśli już, to należałoby pisać „faza velaticka” lub „kultura velaticka”, ponadto „kultura knovízska” i „kultura milavčeka” względnie „kultura milavečka”.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

„APolski” – „Archeologia Polski”, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź

Literatura

- Andrees allgemeiner Handatlas
1914 *Andrees allgemeiner Handatlas*, wyd. 6, red. E. Ambrosius, Bielefeld-Leipzig.
- Atlas świata
1962 *Atlas świata*, red. T. Naumienko, Warszawa.
- Atlas zur Geschichte
1976 *Atlas zur Geschichte*, red. L. Berthold, t. 1, wyd. 2, Gotha-Leipzig.
- Borowik-Dąbrowska M., Kempisty E.
1982 *Czy istniała tzw. kultura Zedmar-Serovo?*, „APolski”, t. 26, s. 409–418.
- Gedl M.
1985 *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie*, wyd. 3, Kraków.
1989 *Zróżnicowanie kulturowe i proces przemian*, (w:) *Pradzieje ziem polskich*, t. 1, *Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego*, cz. 2, *Epoka brązu i początki epoki żelaza*, red. J. Kmieciński, Warszawa – Łódź, s. 499–570.
- Godłowski K., Kozłowski J.K.
1983 *Historia starożytna ziem polskich*, wyd. 5, Warszawa.
- Gumiński W., Fiedorczuk J.
1988 *Badania w Dudce, woj. suwalskie a niektóre problemy epoki kamienia w Polsce północno-wschodniej*, „APolski”, t. 33, s. 113–150.
- Hensel W.
1988 *Polska starożytna*, wyd. 3, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Jaanits L.
1969 *Narva*, (w:) J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, t. 2, Prag, s. 884–885.
- Kempisty A.
1981a *Europa od schyłku V do początków II tysiąclecia p.n.e.*, (w:) *Kultury i ludy dawnej Europy*, red. S.K. Kozłowski, Warszawa, s. 71–110.
1981b *Narva*, (w:) M. Brézillon, *Encyklopedia kultur pradziejowych*, Warszawa, s. 134.
1989 *Kultury paraneolityczne*, (w:) *Pradzieje ziem polskich*, t. 1, *Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego*, cz. 1, *Epoka kamienia*, red. J. Kmieciński, Warszawa – Łódź, s. 301–326.
- Kempisty E.
1973 *Kultura ceramiki „grzebykowo-dolkowej” na Mazowszu i Podlasiu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 38, s. 3–76.
1982 (rec.) T. Wiślański 1979, (w:) „APolski”, t. 26, s. 436–444.
1983 *Neolityczne kultury strefy leśnej w północnej Polsce*, (w:) *Problemy epoki kamienia na Pomorzu*, red. T. Malinowski, Słupsk, s. 175–199.
1984 *Ostrodenne naczynie z Czarnej Hańczy i zagadnienie kultury narwskiej w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 46:1981, s. 15–22.
- Kempisty E., Sulgostowska Z.
1986 *Badania rozpoznawcze wokół torfowiska Łąki Staświńskie, woj. Suwałki*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 38, s. 57–76.
- Kozłowski J.K.
1973 *Archeologia prahistoryczna*, cz. 2, *Młodsza epoka kamienia*, Kraków.
- Kozłowski J.K., Kozłowski S.K.
1977 *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa.

- Loze I., Zagorskis F.
1974 *Akmens laikmets*, (w:) *Latvijas PSR arheologija*, red. A. Bīrons i in., Rīga, s. 23–57.
- Malinowski T.
1985 *Wielkopolska w otchłani wieków*, Poznań.
- Niesiołowska-Wędzka A.
1989 *Procesy urbanizacyjne w kulturze łużyckiej w świetle oddziaływań kultur południowych*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Ratajski L., Szewczyk J., Zwoliński P.
1959 *Polskie nazewnictwo geograficzne świata*, Warszawa.
- Rimantienė R.
1974 *Akmens amžiaus paminklai*, (w:) *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, t. 1, red. R. Rimantienė, Vilnius, s. 5–83 i 239–241.
- Słownik poprawnej polszczyzny
1978 *Słownik poprawnej polszczyzny*, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- Wielka Encyklopedia
1966 *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 7, red. Z. Marciniak, Warszawa.
- Więckowska H.
1975 *Spoločności łowiecko-rybackie wczesnego holocenu*, (w:) *Prahistoria ziem polskich*, t. 1, *Paleolit i mezolit*, red. W. Chmielewski i W. Hensel, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 339–438.
- Wiślański T.
1979 *Krąg ludów subneolitycznych w Polsce*, (w:) *Prahistoria ziem polskich*, t. 2, *Neolit*, red. W. Hensel i T. Wiślański, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 319–336.

TADEUSZ MALINOWSKI

TERMINOLOGISCHE FRAGE: KULTURA NAREWSKA
(DIE NARWA-KULTUR)

Zusammenfassung

Der Autor kritisiert die Verwendung in der polnischen archäologischen Literatur der Termini „kultura narvska” und „kultura Narva” (als Bezeichnungen der Narwa-Kultur). Nach der historischen Tradition der polnischen Sprache sollen Begriffe „kultura narewska” oder „kultura Narwa” benutzt werden.

Übersetzt von Anna Bender

Adres Autora:
Prof. dr hab. Tadeusz Malinowski
Pracownia Archeologiczna
Wyższej Szkoły Pedagogicznej
ul. Arciszewskiego 22a
76-200 Słupsk